

Retten til at definere en kulturarv

af Bernard Eric Jensen, DPU v. AU

Det er påtrængende at få stillet spørgsmålet: hvem ejer kulturarven? Men der er ingen ligetil måde at svare på det spørgsmål – især ikke, hvis svaret skal undgå at komme i konflikt med ens faglige og demokratiske samvittighed. Fagfolk har dog ikke altid ladet sig plage af sidstnævnte problem.

En traditionel tilgang

Arkæologer og historikere har traditionelt forholdt sig til kulturarvspleje på nogenlunde samme måde. Og det er vigtigt at bemærke, at man ikke kan tale om kulturarv uden samtidigt at skulle definere – direkte eller indirekte – hvis kulturarv det drejer sig om. At tale om kulturarv vil straks bringe en eller flere fællesskabsforestillinger i spil.

I en ganske lang periode – fra 1820erne til 1970erne – blev kulturarvspleje som regel tænkt med afsæt i, hvad der kan kaldes et etnos-paradigme. Den bagvedliggende antagelse var, at den danske befolkning udgjorde et etnisk folk, og kulturarv blev anskuet gennem en etnisk optik og defineret som alt, hvad der bar vidnesbyrd om folkets liv og især dets folkekarakter. Og dengang var det sådan, at fagfolk uden videre tiltog sig retten til at definere, hvem det danske folk omfattede, og dermed også hvad der udgjorde dets kulturarv.

I 1925 udgav historikeren Erik Arup (1876-1951) første bind af sin *Danmarks Historie*, og den blev indledt på denne måde:

”Det danske folks historie begynder med de første spor af, at mennesker har levet og arbejdet her i landet. Men forud derfor ligger de tider, da Danmark selv blev til; da landet langsomt dannedes i tidsrum saa fjerne og udstrakte, at kun naturens mægtige forandringer giver os vage tidsmaal. Der er grundfjæld endnu i vore dages Danmark”.

(Arup 1925, bd.1. s.9)

Det er en fin og elegant måde at indlede en danmarkshistorie. Men samtidigt skal man bemærke, at Arup ikke kun gjorde brug af den mest massive identitets-

historiske kontinuitetstese, der tænkes kan. Forestillingen om ’et dansk folk’ blev hæftet på alle de mennesker, der siden istiden har levet i Danmark. Men Arup arbejdede også med afsæt i en udpræget essentialistisk tolkning af dansk identitet: befolkningen blev set som et distinkt og integreret folkeslag – noget, der nærmest havde karakter af en biologisk-kulturel organisme.

”Tilbage paa de gamle bopladser blev Germanerne i Nordvesttyskland, Slaverne i Polen, Balterne i Østersøprovinserne – og hertil det danske folk i Danmark; vi er som disse sidstnævnte folk autoktone, hjemmefødte i vort eget land, vi har været her fra den første tid landet blev beboeligt for mennesker”.

(Arup 1925, bd.1. s.46)

Arkæologen Johannes Brøndsted (1890-1965) tænkte i lignende baner, da han skrev det første bind af Politikens *Danmarks Historie* (1962). På smudsomslaget fik læserne ikke kun at vide, at Brøndsted ville fortælle dem om ”vore tidligste forfædre, de allerførste danskere”. Forlaget/forfatteren henvendte sig også direkte til læseren: ”Disse mennesker må De vide noget om. Det er Deres forfædre”. Og det fortsatte i samme spor inde i selve bogen:

”Vi begynder sandelig vor Danmarkshistorie tidligt! Den skal handle om menneskeligt liv og virke i dette land, men på den tid som her er valgt til vor lange histories udgangsplatform – ca. 13.000 f.Kr. – var der kun strejfvist nået mennesker frem til de lande, der nu kaldes danske. Om man bruger det billede, at Danmarks hus snart skulle modtage sine faste indflyttere, så synes disse på deres vej hertil sydfra

indtil videre at være stoppet op i forstuen. Forstuen er egnen omkring Hamburg.”

(Brøndsted 1962 s.45)

Såvel Erik Arup som Johannes Brøndsted gjorde i deres danmarkshistorier brug af, hvad der teknisk benævnes en identitetskonkret fremstillingsform. Det vil sige, at der i selve teksten løbende er indarbejdet henvisninger til et bagvedliggende fællesskab. Ser man på den formidlingstrekant, der indgik i og definerede i disse danmarkshistorier, blev afsender, dens læsere og den fortalte historie opfattet som dele af et og samme forestillede fællesskab.

Danske fagfolk skrev for danske læsere om det danske folks historie. Den bagvedliggende fællesskabsforestilling blev aktiveret ved at gøre brug af udtryk som 'her i landet', 'Danmark', 'Danmarkshistorie', 'forfædre' og ikke mindst ved brugen af et inkluderende 'vi'. Hermed blev læseren opfordret til at identificere sig med den fortalte historie, og det kunne afstedkomme, at læseren begynde at tænke: det drejer sig om mit folks historie, der er her, at jeg hører hjemme, det er det folk, som jeg må stå last og brast med. At skrive en danmarkshistorie blev dermed en måde, hvorpå kulturarv blev forvaltet og identitetspolitik blev ført.

At tænke om kulturarv og identitet på den måde fremstod ikke som videre problematisk, så længe en bestemt kulturarvsdiskurs var den fremherskende. Etnos-paradigmet var ikke kun baseret på en essentialistisk tolkning af etnisk identitet, det blev også antaget, at de fagfolk, der var en del af det pågældende folk, havde ret til at tale på dets vegne. Men sådan er situationen ikke i dag.

Konkurrerende kulturarvsdiskurser

Erik Arup og Johannes Brøndsted betragtede den etniske kulturarvsdiskurs som noget, som de kunne tillade sig at tage for givet – den fremstod som datidens konventionelle visdom. Men det kan fagfolk ikke længere tillade sig at gøre. De må tværtimod konfrontere sig med flere faglige og identitetspolitiske udfordringer.

Da Arup og Brøndsted skrev deres danmarkshistorier, indtog den etniske kulturarvsdiskurs en hegemonisk position – der var få eller ingen, der udfordrede den. I dagens Danmark findes der derimod tre konkurrerende, men også overlappende kulturarvsdiskurser. Der er: (i) en professions-

baseret, (ii) en partipolitisk og (iii) en kultur- og samfundsvidenskabelig. Det er følgelig blevet et noget mere vanskeligt terræn at skulle manøvrere i.

Kulturarv indgår i dag som et nøglebegreb i en professionsbaseret diskurs. Det drejer sig om en diskurs, der i første række benyttes inden for Kulturministeriets ressortområde og inden for de såkaldte kulturarvsfag, hvis kandidater ofte vil finde ansættelse inden for dette område. Der er tale om en delvis videreførelse af dele af den etniske kulturarvsdiskurs inden for rammerne af den professionsbaserede.

Her har man forkærlighed for at bruge den bestemte entalsform – og tale om enten kulturarven slet og ret eller den danske kulturarv. Her defineres kulturarv i første række som noget genstandsagtigt – noget, der lader sig samle på museer, biblioteker og arkiver. Her formidles gerne det indtryk, at det findes et ministerium med et helt særligt ansvar for bevarelsen af kulturarv(en). Det er selvfølgelig Kulturministeriet og især de aktiviteter, der varetages af Kulturarvsstyrelsen.

Kulturarv indgår også i dag som et nøglebegreb i en bestemt partipolitisk diskurs. Det er en diskurs, der siden 2001 er søgt udmøntet af regeringen Fogh Rasmussen, der har valgt at gøre kulturarvspleje til et omdrejningspunkt i den førte kulturkamp. Her har de mest profilerede ministre været forhenværende kulturminister Brian Mikkelsen og nuværende undervisningsminister Bertel Haarder.

Inden for den partipolitiske diskurs bliver kulturarv brugt som et normativt begreb. Og kulturarv(en) plejes som led i et målrettet forsøg på at få pustet nyt liv i forestillingen om et dansk folkefællesskab. Den partipolitiske diskurs er en åbenbar videreførelse af en traditionel etnisk kulturarvstænkning, dog med den forskel, at politikerne foretrækker at tale om kulturarv snarere end at bruge mere traditionelle udtryk som 'dansk folkekarakter' eller 'et dansknationalt sindelag'. Diskursen er i øvrigt kendetegnet ved at gøre brug af en kanontilgang. Først blev der udmøntet en dansk litteraturkanon, dernæst en dansk kulturkanon, derefter en (dansk) historiekanon og endelig en (dansk) demokrati-kanon.

Endelig indgår kulturarv som et nøglebegreb inden for en bestemt kultur- og samfundsvidenskabelig

tænkemåde. Det drejer sig om den traditionsdannelse, der går under samlebetegnelsen socialkonstruktivisme. Det var med afsæt i den, at det

første danske leksikonopslag om 'kulturarv', blev udformet. Det indgik i *Gads Historieleksikon* (2001), og her blev kulturarv defineret på denne måde:

"Kulturarv, betegnelse for menneskers forhold til de(n) kultur(er), hvori de lever. Er udgangspunktet et (...) socialkonstruktivistisk kulturbegreb, vil ingen socialt fungerende mennesker være uden kultur. De vil alle have tilegnet sig dele af de(n) kultur(er), hvor de lever og virker, og i den forstand kan de siges at have arvet dele af den eller disse kulturer".

(Jensen 2001)

Når der tales om kulturarv i en kultur- og samfundsteoretisk sammenhæng, vil udgangspunktet være en deskriptiv forståelse af kulturarv. Det vil ikke kun sige, at en kulturarv omfatter al den kultur, som folk overtager fra andre – altså såvel det gode som det mindre gode som det slette. Det implicerer tillige, at den immaterielle eller uåndgribelige kulturarv må få en forrangsstilling, fx de mange slags sprog – krops-, tone-, billed- og verbalsprog – en bestemt gruppe har overtaget fra andre.

Der er således en meget betydelig forskel på måden at tænke kulturarv på, alt eftersom man gør brug af den professionsbaserede, den partipolitiske eller den kultur- og samfundsteoretiske diskurs. Og hermed bliver traditionelle kulturarvsfag – fx arkæologi, historie, etnologi – konfronteret med nye udfordringer – udfordringer, som de ikke behøvede at skænke mange tanker, så længe som den etniske kulturarvsdiskurs var enerådende.

Kulturarvspleje som faglig og demokratisk udfordring

Når spørgsmålet: hvem ejer kulturarv(en)? sættes på dagsordenen, er det vigtigt at gøre sig klart, at det må besvares på en helt forskellig måde, alt efter om der er tale om en materiel eller en immateriel kulturarv.

Når det drejer sig om en materiel kulturarv, kan det give god mening at tale om ejendomsretten til en bestemt kulturarv. Der vil da være tale om at gøre

brug af de almindelige regler vedr. ejendomsret, og en sådan kulturarv kan ejes af såvel offentlige myndigheder som privatpersoner. Og med ejendomsretten vil der samtidig følge en dispositionsret. Der findes fx et særligt sæt regler vedr. danefæ. I museumsloven af 2001 defineres danefæ på denne måde:

"Genstande fra fortiden, herunder mønter, der er fundet i Danmark, og hvortil ingen kan godtgøre sin ret som ejer, er danefæ, såfremt de er forarbejdet af værdifuldt materiale eller har særlig kulturhistorisk værdi".

Når det derimod drejer sig om en immateriel kulturarv, giver det ikke mening at tale om en ejendomsret til en bestemt kulturarv. Det går tilbage til det sagforhold, at en immateriel kulturarv ikke bliver videregivet gennem at få en ejendomsret til den, men er derimod noget, som andre kan overtage ved at tilegne sig den – altså lære den.

Et oplagt eksempel er dansk sprog. Det drejer sig om en særdeles kompleks og flersidig kulturarv (fx dialekter, sociolekter, rigsmål), som ingen har eller kan have ejendomsretten til, og det er en kulturarv, som man får andel i ved at lære og tilegne sig den. Det har desuden den konsekvens, at mennesker kan dele deres immaterielle kulturarv med andre, uden at de selv bliver fattigere af den grund.

Men spørgsmål om dispositionsret er stadigvæk et relevant og påtrængende tema, når det drejer sig om en immateriel kulturarv. En vigtig form for magtudøvelse bliver da retten til at definere en sådan kulturarv. Statsmagten har eksempelvis søgt at regulere folks sproglige kulturarv, dels ved at definere et rigsmål (fx Dansk Sprognævn), dels ved at forpligte alle landets borgere til at stifte bekendtskab med denne normative variant af en sproglig kulturarv gennem deres undervisningspligt – og det vil i praksis sige gennem deres skolegang.

Også den udmøntning af den såkaldte *Kulturkanon* (2006), som kulturminister Brian Mikkelsen tog initiativ til, er et statsligt forsøg på at tiltage sig en definitions- og dispositionsret til en kulturarv og dermed at ville forskrive den for andre. I et demokratisk samfund kan man ikke forhindre politikere i at gøre noget sådant. Men når fagfolk

inkluder sig herpå, vil de finde det vanskeligt sagligt at retfærdiggøre de trufne valg.

Der kan med et kultur- og samfundsteoretisk udgangspunkt tales om kulturarv både i ental og i flertal, men der vil da ikke være saglig dækning for at gøre brug af den bestemte entalsform – hvad enten det er tale om kulturarven eller den danske kulturarv. Der kan ikke være dækning herfor, eftersom brugen af den bestemte entalsform implicerer, at en bestemt gruppes kulturarv skulle have karakter af et velordnet og sammenhængende hele, og det vil i praksis aldrig være tilfældet.

Der er intet i vejen for, at en bestemt person (fx en kulturminister), gruppe (fx udvalgte fagfolk) eller institution (fx Kulturarvsstyrelsen) sætter sig for at pege på, hvilke dele af en kompleks og flersidig kulturarv har en helt særlig værdi, og at der derfor kan være god grund til særligt at hæge om disse dele af en kulturarv. Men ud fra en saglig betragtningsmåde bliver de helt afgørende spørgsmål, hvordan der argumenteres herfor, og hvorfra retten til at definere andres kulturarv siges at stamme.

I en rapport om *Begrebet immateriel kulturarv* (2006) pegede antropologen Kirsten Hastrup – der er formand for Kulturministeriets Forskningsudvalg – på, hvad der er den bagvedliggende vanskelighed og udfordring:

”Det er (...) ikke muligt blot at gå ud fra, at alle borgere i et land føler sig inkluderet i den fælles kultur, der refereres til. ’Forfædre’ er ikke en entydig kategori i det moderne komplekse samfund. Borgerskab er en anden størrelse end nationalitet, og det kræver stor omtanke ikke at marginalisere en del af landets borgere i den kultur, der påberåbes, når kulturarven skal beskyttes.”

(Begrebet immateriel kulturarv 2006 s.11)

Når kulturarvspleje – og herunder retten til at definere og disponere over en kulturarv – bliver et særdeles følsomt emne i et demokratisk samfund, skyldes det især to sagforhold.

Når fagfolk begynder at ville definere andres kulturarv, vil de uvægerligt blive inddraget i det at føre identitetspolitik. Når en kulturarv defineres – er det blevet fremhævet tidligere – må der gøres brug af

en eller flere fællesskabsforestillinger. Derfor bliver en af de helt afgørende udfordringer, hvem fagfolkene inkluderer i det pågældende fællesskab, og hvem de – måske helt uforvarende – kommer til at ekskludere fra dette fællesskab. Og dermed melder følgende spørgsmål sig: kan fagfolk tiltage sig en ret til – direkte eller indirekte – at ekskludere demokratiske medborgere fra det kulturarvsfællesskab, som de vil fremme?

Det findes mangfoldige eksempler på, at fagfolk har gjort brug af et udtryk som ’den danske kulturarv’. Men her må et spørgsmål uvægerligt melde sig: hvad omfatter denne kulturarv? Er kristendom en integreret del af dansk kulturarv? Er islam en integreret del af dansk kulturarv? Det antyder de identitetspolitiske vanskeligheder, som fagfolk bliver konfronteret med, når de skal overveje, om deres sprogbrug fremstår som inkluderende og/eller ekskluderende.

Men der er også en anden relevant demokrati-teoretisk overvejelse. Et demokrati er et frivilligt politisk fællesskab, der skal være kendetegnet ved, at dets borgere har en betydelig grad af selvbestemmelse og selvforvaltning. Det følger heraf, at borgerne også må have en betydelig grad af selvbestemmelse og selvforvaltning, hvad angår pleje af kulturarv.

Et demokratisk statsmagt kan ganske vist godt forpligte dets borgere til at stifte bekendtskab med udvalgte dele af en kulturarv, men den kan ikke forpligte borgerne til at tilegne sig eller holde fast i en bestemt kulturarv. Hvilke dele af en kulturarv borgere i et demokrati vil hæge om, lade sig inspirere af og videregive til andre, må være en sag, som borgere selv har ret til at afgøre.

Der sker ingen krænkelse af andres ret, så længe fagfolk nøjes med at argumentere åbent og ærligt for, hvorfor en bestemt kulturarv er værdifuld, vigtigt eller perspektiverende. Men i den udstrækning at de på en autoritativ måde vil tiltage sig retten til at definere og disponere over deres demokratiske medborgeres kulturarv, bevæger de sig ind på et felt, hvor de får vanskeligt ved at retfærdiggøre deres tiltag og stillingtagen såvel sagligt som demokratisk.

Litteratur

Erik Arup 1925
Danmarks Historie,
Gyldendal.

Begrebet immateriel kulturarv
Kulturministeriet 2006

Brøndsted, Johannes 1962
Danmarks Historie, bd. 1
Politikens Forlag

Jensen, Bernard Eric 2001
Kulturarv
Gads Historieleksikon, s. 365
Gads Forlag.

Jensen, Bernard Eric 2004
Om at føre identitetspolitik i et demokrati,
i O. Korsgaard (red.) *Medborgerskab, identitet og
demokratisk dannelse*

Jensen, Bernard Eric 2006
En re-traditionalisering af historiefaget,
Historie & Samfundsfag Nr. 4, s.25-32

Jensen, Bernard Eric 2008a
Kulturarv – et identitetspolitisk konfliktfelt,
Gads Forlag.

Jensen, Bernard Eric 2008b
Kulturarv – et nyt politisk slagord,
Information (kronik) 18.10.2008

Jensen, Bernard Eric 2008c
Danmarkshistorier som identitetspolitik,
Historie 2008, s. 150-156.

Jensen, Kurt Villads
Den danske race og den danske jord,
Historie 1998, s.91-103.

Korsgaard, O. (red.) 2004
Medborgerskab, identitet og demokratisk dannelse
Danmarks Pædagogiske Universitetsforlag.

Kulturkanon 2006
Politikens Forlag.

Link

Museumsloven af 2001
www.kum.dk